

Kostol Povýšenia svätého Kríža v Rozhanovciach vo svetle archívnych dokumentov

Lukáš Sekerák

<https://doi.org/10.54937/nhe.2025.14.1.8-20>

The Church of the Exaltation of the Holy Cross in Rozhanovce in the Light of Archival Documents

Abstract: *The Church of the Exaltation of the Holy Cross in Rozhanovce is the village's oldest architectural landmark. Despite its historical significance, no architectural or archaeological research has been conducted, so the historical narrative has relied on limited secondary sources. Drawing on original archival materials, particularly from the Archdiocesan Archive in Košice, this article reconstructs the development of the church. Evidence confirms the church's existence as early as the 14th century and illustrates how it was transformed during the Reformation and the subsequent process of re-Catholicisation. A significant renovation was carried out in 1760, funded by Juditha Soós Kapy, and this has been mistakenly cited as the church's foundation. This study clarifies the church's architectural phases, ownership and liturgical furnishings, and examines its role in the religious and cultural history of the region. The findings challenge existing historical interpretations and emphasise the need for further research.*

Keywords: *Architecture, Archives, Church, Rozhanovce, Parish.*

Úvod

Obec Rozhanovce¹ leží v severnej časti Košickej kotliny, na ľavom brehu dolného toku rieky Torysy, približne 15 km od Košíc. Dominantou obce a jej najstaršou stavbou je rím-

¹ Prvá písomná zmienka o obci (*terra Ruzgun*) sa nachádza v darovacej listine kráľa Štefana V. z roku 1270, ktorý ich spolu s ďalšími majetkami daroval magistrovi Reynoldovi. Jeho potomkovia známi ako páni z Rozhanoviec (*nobiles de Rozgon*) a neskôr Rozgoňovci zastávali predovšetkým v 15. stor. významné pozície v stredovekom Uhorsku. Rod vymrel po meči v roku 1523. Obec vstúpila do dejín bitkou v roku 1312, v ktorej uhorský kráľ

skokatolícky kostol Povýšenia svätého Kríža. História chrámu nebola doposiaľ vyčerpávajúco prebádaná. Architektonicko-archeologický výskum nebol realizovaný, a taktiež neboli preskúmané ani historické pramene, nachádzajúce sa predovšetkým vo fondoch Arcidiecézneho archívu v Košiciach (*AACas*). V odbornej² i popularizačnej³ literatúre sa uvádza, že kostol bol postavený v roku 1770 na mieste pôvodného gotického kostola zo 14. storočia a jeho výstavbu financovala miestna šľachtická Judita Šóšová.⁴ Predmetné publikácie však vychádzajú z rovnakých zdrojov (pamiatkové výskumy,⁵ staré schematizmy⁶) a zväčša nereflektujú dostupné archívne pramene (ak áno, tak len neúplne⁷). Cieľom tohto článku je bližšie preskúmať históriu chrámu vzhľadom na existujúce historické pramene, a tieto poznatky konfrontovať s doterajšími zisteniami.

Kostol Povýšenia sv. Kríža sa nachádza v centre obce na rázcestí na samostatnom pozemku.⁸ Je viditeľný zo všetkých strán, najmä zo západnej a severnej pôsobí impozantne. Na západnej strane leží na umelom násype z hlíny a drviny. Násyp je z troch strán (severnej, južnej a západnej) spevnený múrom (pôvodne zo šedého pieskovca s cimburím). Ide o jednododovú stavbu s presbytériom s polkruhovým uzáverom, pristavanou sakristiou a predstavanou vežou. V presbytériu je jedno pole krížovej klenby. Loď je zaklenutá plochou, segmentovou, valenou klenbou. Na západnej strane je murovaný chór. Okná majú polkruhové klenákové zakončenie. Veža, ktorá bola viac razy prestavaná, má zakončenie cibulovitého tvaru (horná cibul'a je menšia, dolná väčšia) s novorománskymi, novoklasicistickými a secesnými prvkami.⁹ Výška veže je 42 metrov, výška lode je 8 metrov, šírka 9 metrov a dĺžka vnútrajška 17 metrov. Hrúbka múrov dosahuje 110 centimetrov.¹⁰

Karol Róbert z Anjou s pomocou Košičanov porazil odbojných feudálov Omodejovcov podporovaných Matúšom Čákom. Porov. VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny 2*, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 466 a nasl.

² TROCHTA, Jozef. *Zoznam stredovekých fár Slovenska. XV. Abovská stolica*, samizdat, 1967, s. 44. KONČEK, Emil. *Pamiatky nehnuteľné Východoslovenského kraja v štátnych zoznamoch*. Košice: Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove, 1966, s. 41. GÜNTHEROVÁ, Alžbeta et al. *Súpis pamiatok na Slovensku. zväzok III*. Bratislava: Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1969, s. 45. FRICKÝ, Alexander. *Pamiatky nehnuteľné Východoslovenského kraja v štátnych zoznamoch*. Košice: Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove, 1969, s. 108 – 109. TAJKOV, Peter. *Sakrálna architektúra 11. – 13. storočia na juhovýchodnom Slovensku*. Košice: Fakulta umení Technickej univerzity v Košiciach, 2012, s. 269.

³ KOČIŠ, Gejza Jozef. *Rozhanovce v kultúrnych dejinách Slovenska*, Rozhanovce: Obecný úrad v Rozhanovciach, 1994. JELČ, Imrich. *Rozhanovce. Historický prehľad*. Košice, 2015.

⁴ Judita Šóšová rod. Kapyová pochádzala zo šľachtickej rodiny Šóšovcov (Soós), ktorá do Rozhanoviec prišla niekedy po roku 1673.

⁵ „Pôvodne gotická stavba z 2. polovice 14. storočia, ktorá však bola koncom 17. storočia úplne zničená a z jej zrúcanín sa postavil roku 1770 nový kostol“. porov. GÜNTHEROVÁ, Alžbeta et al. *Súpis pamiatok na Slovensku. zväzok III*, s. 45.

⁶ G. J. Kočiš napríklad uvádza napr. „*Schematizmus venerabilis cleri administrationum Cassoviensis, 1943*.“ Porov. KOČIŠ, Gejza Jozef. *Rozhanovce v kultúrnych dejinách Slovenska*, s. 76.

⁷ I. Jelč uvádza napríklad len „Kanonická vizitácia 1769 (Archív Arcibiskupského úradu Košice)“. Porov. JELČ, Imrich. *Rozhanovce. Historický prehľad*, s. 78.

⁸ Intravilán obce mal ešte donedávna tvar veľkého písmena „T“. Pôvodné jadro obce tvorili dve osy: prvá v smere sever-juh (dnes ulica SNP) a druhá v smere východ-západ (dnes ulica Matúša Čáka Trenčianskeho). Zatiaľ čo prvej dominovali veľké plochy parciel okolo kúrií a majerov v druhej zas jednoduché chyže roľníkov s menšími parcelami (táto časť obce dodnes svojim vzhľadom pripomína jej pôvodné jadro: dva rady domov po oboch stranách potoka).

⁹ GÜNTHEROVÁ, Alžbeta et al. *Súpis pamiatok na Slovensku. zväzok III*, s. 45.

¹⁰ KOČIŠ, Gejza Jozef. *Rozhanovce v kultúrnych dejinách Slovenska*, s. 66.

Centrum obce v tvare „T“ s kostolom na mapách z prvého vojenského mapovania 1782 – 1785 (vľavo) a z druhého vojenského mapovania 1819 – 1869 (vpravo).

Stredoveký kostol v Rozhanovciach

Kedy bol kostol v Rozhanovciach (*Rozgon*, *Rozgun*) postavený nevedno, nakoľko neexistuje písomná zmienka o jeho výstavbe. Musel však existovať už najneskôr v 14. storočí. Vyplýva to zo súpisu výberu pápežských desiatkov (1332 – 1335). Desiatok odvieďol aj tu pôsobiaci kňaz (*de Ruskon*, *de Bezken*) neznámeho mena.¹¹ Výstavba kostola súvisí pravdepodobne s rodom Rozgoňovcov (*nobiles de Rozgon*). Členovia rodu (aspoň niektorí z nich) totiž mali v obci v tom čase svoje sídlo.¹² S týmito členmi rodu (Peter syn Ladislava a Ladislav syn Jána) sa tiež spája aj skoršia zmienka o kňazovi Bartolomejovi, ktorý v roku 1340 v Rozhanovciach pôsobil, a ktorý ich (*magistros nobiles de Rozgun*) zastupoval v istom spore pred Jágorským biskupom.¹³ Z roku 1385 zas pochádza zmienka o rozhanovskom kňazovi Gregorovi, ktorý bol súčasne aj kňazom v neďalekej (Nižnej) Myšli.¹⁴ V roku 1413 sú záznamy o kňazovi menom Demeter.¹⁵ Z tohto obdobia pochádzal aj gotický zvon datovaný do 14. storočia, ktorý sa zachoval takmer do súčasnosti.¹⁶ Rovnako sa v blízkosti kostola nachádzal aj cintorín. Jeho existenciu dokladajú nálezy kostí pri samotnom kostole a pri stavbe neďalekého cestného „mostíka“ cez priekopu v druhej polovici 20. storočia. Taktiež aj ľudové pomenovanie neďalekej lokality „temetov“ (z maď. temető - cintorín).¹⁷

¹¹ SEDLÁK, Vincentius. *Monumenta Vaticana Slovaciae, Tomus 1. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337*. Slovenský historický inštitút v Ríme – Trnavská univerzita, 2008, s. 152, 165.

¹² V roku 1349 došlo k dohode medzi potomkami magistra Reynolda: Ladislavom, synom Jána na jednej strane a Mikulášom a Vavrincom, synmi Petra na druhej strane o ich rezidencii v Rozhanovciach. V zachovanej listine sa konštatuje, že všetci menovaní v Rozhanovciach aj rezidovali „*in eadem possessione Rozgon in communi habuissent residendo*“. Porov. NAGY, Imre. *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. V. (1347 – 1352)*. Budapešť, 1887, s. 284 – 285. V neskoršom období sa sídlom Rozgoňovcom stal hrad Čičva na ďalšom rodovom majetku. Porov. VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny 2*, s. 466 a nasl.

¹³ „*pro quibus dominus Bartholomeus sacerdos rector ecclesie de eadem Rozgun*“ NAGY, Imre. *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. IV. (1340 – 1346)*, Budapešť, 1884, s. 41.

¹⁴ „*Johannis de Zynie, Gregory de Rozgon, et de Mysle ecclesiarum rectorum*“ NAGY, Imre – NAGY, Iván – VÉGHÉLY, Dezső: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. IV.* Budapešť, 1878, s. 307.

¹⁵ MÁLYUSZ Elemér. *Zsigmondkori oklevéltár IV. (1413 – 1414) Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 25.* Budapešť: Akadémiai Kiadó, 1994, s. 324.

¹⁶ Išlo o gotický zvon datovaný do roku 1400 s nápisom v gotickej minuskule na averze. Pôvodne bol zapísaný v zozname hnuťných kultúrnych pamiatok. Do súčasnosti sa žiaľ nezachoval, v roku 1989 bol preliaty, a tým pádom zničený. Porov. GEMBICKY, Juraj. *Zvony a zvonolejáři v Košiciach*. Trnava, 2000 (diplomová práca).

¹⁷ KOČIS, Gejza Jozef. *Rozhanovce v kultúrnych dejinách Slovenska*, s. 66 – 68.

Obdobie reformácie

Počas 16. a 17. storočia v čase reformácie sa kostol dostal do správy stúpecov reformácie. Ešte pred rokom 1553 tu však pôsobil ako rozhanovský katolícky farár istý Michael Sporar, ktorý však musel farnosť opustiť z dôvodu, že sa dostal pod tlak prívržencov Lutherovej reformácie v neďalekých Košiciach, ktorá sem prenikala už v prvej polovici 15. storočia.¹⁸ Napokon sa v okolí Košíc presadila Kalvínova reformácia, čo zasiahlo aj Rozhanovce, kde bola reformovaná farnosť už v prvej polovici 17. storočia (s filiálkou v Beniakovciach), ktorá patrila do Abovského seniorátu.¹⁹ To potvrdzuje aj zoznam kalvínskych kazateľov pôsobiacich v Rozhanovciach, ktorí odvieďli desiatok v období rokov 1585 až 1627: Ambrus Károlyi (1585), János Korláti (Korlátfalusi) (1586, 1587), Mihály Miskolci Nagy (1588, 1589, 1590), István Gudotzius (1591), Mihály Károlyi (1594, 1597, 1598), Gaspár Györkei (1616, 1617, 1620), Gaspár Ujfalusi (1621), Gaspár Györkei (1621), Mihály Somosi (1622, 1623, 1624, 1625, 1626, 1627).²⁰ Z vizitácií reformovanej cirkvi vyplýva, že medzi rokmi 1601 až 1609 tu okrem kazateľa pôsobil aj učiteľ. Obom odvádzali poddaní príslušné dávky. Kazateľ mal okrem toho nárok na odmenu za krst, sobáš a pohreb. Učiteľ mal právo na odmenu za vyučovanie a za spísanie listín o dedičstve. Za písanie listín potrebných pre obec nedostával nič. Neďaleko kostola sa nachádzala Káraiho lúka (*Karai rét*) a výnosy z nej mali slúžiť na jeho údržbu.²¹ Ešte v roku 1696 sa rozhanovský kostol v súpise kostolov Jágerskej diecézy uvádza ako kalvínsky s poznámkou, že ide o stavbu z kameňa.²²

Rekatolizácia v 18. storočí

Po nepokojných rokoch stavovských protihabsburských povstaní na prelome 17. a 18. storočia sa s postupujúcou rekatolizáciou v okolí Košíc Rozhanovce stali súčasťou novozriadenej farnosti vo Vyšnom Olčvári (dnes Košické Olšany), ktorá bola obnovená v roku 1734. Vtedy tu začali pôsobiť kňazi z rehole františkánov, ktorých v roku 1776 vystriedali diecézni kňazi.²³ Napriek tomu ešte aj v prvých desaťročiach 18. storočia v obci prevládali veriaci reformovanej cirkvi, dokonca tu pôsobil aj kalvínsky učiteľ, hoci sídlo kalvínskeho kazateľa už bolo v neďalekých Vajkovciach.²⁴ Rekatolizačné snahy posilnil aj príchodom katolíckeho obyvateľstva, ktoré do južnejších oblastí migrovalo zo severných stolíc. Svoju úlohu tu zohral aj príklon miestnej šľachty ku katolicizmu.²⁵ V prípade

¹⁸ Latinský prepis listiny vydanej Jasovským konventom z 23. 12. 1553 porov.: SZIMONIDESZ, Lajos. Kassa és környéke vallásos helyzete az 1550-es években. In *Egyháztörténet*, 1. (1943), s. 164.

¹⁹ KÖNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. *Kalvínska reformácia a Reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2010, s. 84 – 85.

²⁰ ZOVÁNYI, Jenő. Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. In *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, Budapest: Kiadja a magyar protestáns irodalmi társaság, 1929, roč. 13, s. 22.

²¹ DIENES, Dénes (eds.) *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16. – 17. század*. Budapest: Osiris, 2001, s. 24 – 25.

²² „*Rozgon lapideum calvinistratum*“ porov. Hevenesi-gyűjtemény – 9. kötet. *Conscriptio ecclesiarum in dioecesi Agriensi habitarum, ordine comitatum concinnata*, s. 281 – 297.

²³ Bližšie o priebehu rekatolizácie pozri SEDLÁK, Peter. *Dejiny košického arcibiskupstva III. Kresťanstvo na území Košického arcibiskupstva (od počiatkov do roku 1804)*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004.

²⁴ Archivum Archidioecesis Cassoviensis (ďalej AACass), f. *Acta parochiae Felső Olcsvár (Košické Olšany)*, *Descriptio ecclesiae Felső ocsvariensis et filialium...*, cca. 1721 – 1734.

²⁵ V čase urbárskej regulácie sa ako zemepáni uvádzajú: Žigmund Kelcz, Ladislav Šoš (Soós), Imrich Zombory a Michal Almáši (Almásy). Koncom 18. stor. obec vlastnili príslušníci rodu Kelcz a Imrich Šoš v spoluvlastníckom

Rozhanovci boli (najneskôr od roku 1746) katolíkmí aj miestni šľachtici Ladislav Šoš a Žigmund Keltz (Šošovci vlastnil okrem pôdy aj najstaršiu kúriu v obci), avšak povinnosti vyplývajúce z patronátneho práva si neplnili.²⁶

Začiatkom 17. storočia bol kostol považovaný za starobylý (*antiquum*). Naďalej stál, ale bol spustnutý, a hoci boli jeho múry poškodené, svätyňa ostala zastrešená. Sú známe aj jeho rozmery, bol 12 siah dlhý a 6 siah široký (*12 orgiarum longum et 6 orgiarum latum*). Nemal vežu a jeho 2 zvony boli umiestnené v novej zvonici postavenej v roku 1732. V chráme nebol oltár a ani ďalší inventár, ten bol podľa ústneho podania odvezený do Košíc počas protihabsburských povstaní.²⁷ Aj staršia správa Jána Széplakyho²⁸ potvrdzuje, že chrám kedysi mal liturgické predmety (kalich, paténu a pod.), ale miestni obyvatelia ich spolu s pokladnicou kostola vzali, niektoré predali a iné si rozdelili. Chrátová pokladnica sa v tom čase mala stále ešte nachádzať na neznámom mieste v Košiciach, pričom nie je vylúčené, že v nej stále boli aj nejaké liturgické predmety (*appareamenta antiquitus habuit, sed Rozgonyensis incolae haeretici tempore revolutionis Cassoviam una cum cista templi deportarunt sicut auditur, et pro suis necessitatibus distraxerunt*).²⁹

Situácia ostala nezmenená aj počas biskupskej vizitácie v roku 1746. Z nej sa dozvedáme, že kostol bol zasvätený Najsvätejšej Trojici a v obci sa nachádzali aj ruiny farského domu (*rudera parochialis domus*). V chráme sa už nachádzal oltár s krížom (*habet unam arulam crucifixo ornatam majori*), a tiež jeden medený pozlátený kalich s paténou, ornát s albou, korporál, purifikatóriá a oltárna plachta. V okolí kostola bol neohradený a nepožehnaný cintorín, na ktorom sa však napriek tomu pochovávalo (*cæmeterium circa ecclesiam non cinctum, nec benedictum, in qua promissum sepeliantur*). Stále tu boli dva zvony, ale chýba zmienka o zvonici. Obyvateľstvo bolo dvojazyčné (maďarské a slovenské), avšak prevládala slovenčina.³⁰ V kostole sa konali bohoslužby, nakoľko sem putovali obyvatelia susedných obcí pri príležitosti sviatku Najsvätejšej Trojice (26. máj).³¹ Tento stav pretrvával až do roku 1760 kedy, ako vyplývalo zo záznamu biskupskej vizitácie z roku 1771, bol kostol opravený (*renovata*). Obnovu financovala šľachtická Judita Šošová³² a slávnostné požehnanie (*consecratio*) vykonal košický farár František Karlay 14. septembra toho istého roku. Nakoľko renovácia bola pravdepodobne rozsiahla, bolo zvolené aj nové patrocinium – Povýšenie sv. Kríža. Na západnej strane bola postavená veža, ktorá bola jednoduchá

podiele. Porov. SZEGHY, Gabriel. Šľachta Abovskej stolice v novoveku. Košice: Centrum kultúry Košického kraja, 2021, s. 206.

²⁶ AACass, f. *Conscriptio ecclesiarum et parochiarum in inchoito comitatu Abaujvariensi per districtum Cassoviensem peractae anno domini 1746* (ďalej *Conscriptio ecclesiarum 1746*), s. 81.

²⁷ Archivum Archidioecesis Cassoviensis (ďalej AACass), f. *Acta parochiae Felső Olcsvár (Košické Olšany), Descriptio ecclesiae Felső ocsvariensis et filialium...*, cca. 1721 – 1734, f. 4.

²⁸ Ján Széplaky pôsobil ako kňaz vo Vyšnom Olčvári (dnes Košické Olšany) v rokoch 1721 – 1734. Porov. HIŠEM, Cyril. *Dejiny Košického arcibiskupstva VI. Košické presbytérium (1804 – 2006)*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 309.

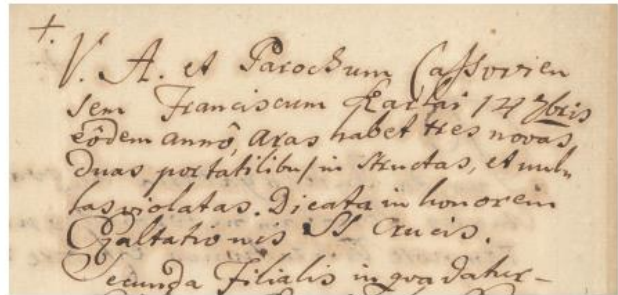
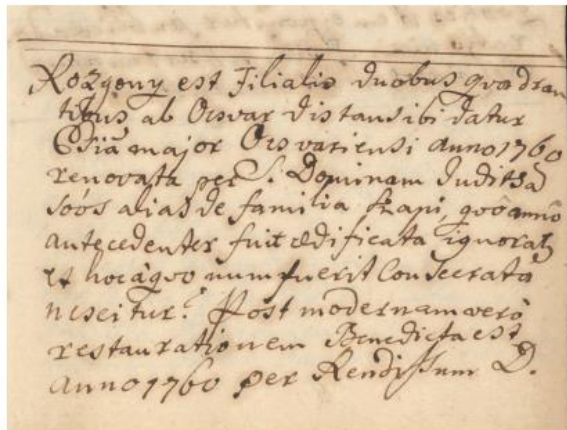
²⁹ AACass, f. *Acta parochiae Alsóolcsvár (Košické Olšany), Informatio Domini Parochi Olcsvar de sua Ecclesia Proventu & filialibus, Joannes Széplaki, pro tempore parochus Ocsvariensis*, f. 3 – 4.

³⁰ AACass, f. *Conscriptio ecclesiarum et parochiarum in inchoito comitatu Abaujvariensi per districtum Cassoviensem peractae anno domini 1746* (ďalej *Conscriptio ecclesiarum 1746*), s. 81 – 83.

³¹ AACass, *Conscriptio ecclesiarum 1746*, s. 76.

³² Vdova a šľachtická (pozri poznámku č. 4). Ako donátorka a podporovateľka cirkvi a miestneho chrámu a jeho obnovy si priala byť po smrti pochovaná v kostole po boku svojho nebohého manžela. Táto skutočnosť je pozoruhodná vzhľadom na to, že absentujú informácie o tom, že by sa v kostole mala nachádzať krypta. Porov. AACass, f. *Acta parochiae Felső Olcsvár (Košické Olšany), list Judity Šošovej rod. Kapý zo dňa 7.3.1772 adresovaný biskupovi*.

a mala podobu štvorhranného ihlanu. Táto veža bola drevená a nachádzal sa v nej zvon zasvätený Najsvätejšej Trojici (*Ex ligno vero datur turricula in Rozgony supra ecclesiam in qua una campanulla benedicta in honorem Ss. Trinitatis*). Rovnako sa používala aj pôvodná zvonica s dvomi zvonmi. Chrám mal tri oltáre – z toho dva boli prenosné.³³ Z tejto alebo neskoršej doby pochádza aj mobiliár a liturgické predmety, ktoré darovala donátorka, a ktoré sa zachovali dodnes a sú zapísané v zozname hnuťelných kultúrnych pamiatok: rokoková monštrancia (1763), strieborný rokokový kalich (1767), barokové cibórium (1774), rokokový pacifikál (2. pol. 18. stor.) a rokokový relikviár (2. pol. 18. stor.).³⁴ Dátum obnovy a požehnania kostola potvrdzuje aj vizitácia z roku 1810.³⁵

Zápis z vizitácie z roku 1771, kde sa uvádza zápis o požehnaní obnoveného chrámu košickým farárom Františkom Karľajom.

Vo svetle vyššie uvedených poznatkov z biskupskej vizitácie z roku 1771 je zrejmé, že doposiaľ uvádzané tvrdenie, že v roku 1770 bol na mieste pôvodného kostola postavený nový, neobstoí a jednalo sa skôr o rozsiahlu prestavbu respektíve rekonštrukciu. Aj vyššie uvádzané rozmery chrámu 12 x 6 siah zodpovedajú súčasnému stavu.³⁶ Taktiež nesprávny je aj doteraz uvádzaný rok prestavby, resp. slávnostného požehnania kostola. Správny dátum požehnania kostola je 14. september 1760. Uvedené podporuje aj fakt, že spomínaný František Karľaj (*Karlay*, *Karla*), ktorý prestavaný chrám požehnal, bol košickým farárom v rokoch 1756 až 1763.³⁷ Presné datovanie vzniku kostola, ako aj rozsah rekonštrukcie, by však odhalil až dôkladný archeologicko-architektonický prieskum. Otázkou ostáva, kedy bola drevená veža nahradená murovanou. Chrám bol po roku 1760 viac ráz rekonštruovaný, a to v rokoch 1882, 1904 a naposledy v rokoch 1971 až 1975.³⁸ Pri

³³ AACass, f. *Visitatio canonica* /puncta interrogatoria/ PAROCHIAE: KOŠICKÉ OLŠANY /OCSVAR/ AD: 1771, f. 3 – 4.

³⁴ Popis jednotlivých hnuťelných kultúrnych pamiatok: Archív Pamiatkového úradu SR (ďalej APÚ), f. Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Prešov (ďalej KÚŠPSOP Prešov), inv. č. 1265, 1266, šk. 55.

³⁵ AACass, f. *Visitatio Canonica Parochia Felső Olcsváriensis Anno 1810 conscripta*. f. 3 – 4.

³⁶ 1 siaha = cca 190 cm, teda 12 x 6 siah je 22,8 m x 11,4 m, čo zodpovedá dnešnej šírke lode a jej dĺžke spolu s presbytériom a bez veže – cca 11 m x 22 m.

³⁷ HIŠEM, Cyril. *Dejiny Košického arcibiskupstva, Košické presbytérium (1804 – 2006)*, s. 307

³⁸ Na viacerých miestach je mylne uvádzaný ako rok rekonštrukcie aj rok 1860 (*Schematismus venerabilis cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi M.D.CCC.LXIII. Košice, 1863, s. 13*). No s najväčšou pravdepodobnosťou sa jedná o chybu, ktorá mohla vzniknúť zámenou práve s rokom 1760. Dokonca sa niekde uvádza aj ako rok výstavby chrámu rok 1860 napr.: VITÉZ, Anton Adolf et al. *A Kassai Szászéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve 1904. I. Kötet. Abatj - És Sárosmegye*. Košice: Vitéz A. Ut. Nyomása, 1904, s. 126 – 127.

rekonštrukcii v roku 1904 (resp. 1906), ktorú financovala Anna Keresteši-Alth,³⁹ bola podstatne prestavaná veža, ktorá dostala svoju súčasnú neoklasicistickú podobu so zakončením cibulovitého tvaru.

Interiér chrámu

Ako vyzeral interiér chrámu pred rekonštrukciou v roku 1760, nie je známe. Mobiliár ani inventár sa nezachoval. Stav interiéru, ktorý sa ustálil v 19. storočí a po poslednej rekonštrukcii v roku 1904 resp. 1906 pretrval do polovice 20. storočia.⁴⁰ V roku 1948 bol interiér vymaľovaný nástennými maľbami s biblickými motívami. Stav interiéru chrámu pred liturgickou reformou po Druhom vatikánskom koncile bol zachytený počas realizácie základného pamiatkového výskumu v obci v roku 1956.⁴¹ V presbytériu sa nachádzal neobarokový hlavný oltár „Ukrižovania“ s luiséznyimi znakmi z konca 19. storočia. Oltár mal predstavenú menzu a jednoduchú architektúru so stĺpmi po stranách, v ktorých boli umiestnené plastiky sv. Anny a sv. Jána. V strede sa nachádzal oltárny obraz s krajinárskym pozadím, pred ktorým bol umiestnený výjav ukrižovania. Po bokoch sa nachádzali sochy dvoch anjelov z polychromovaného dreva. Vo vrchole bol volutový nadstavec po stranách s väzami a v strede kartuš s nápisom „Ave crux“. Na severnej strane presbytéria pri víťaznom oblúku sa nachádzala polygonálna kazateľnica so strapcami v dolnej časti a s volutami na nárožniach. Polygonálny baldachýn s čabrákom s podstavcom vo volutách na vrchole. Datovaná na prelom 19. a 20. storočia. V chráme sa nachádzali sochy (sadrové plastiky) z 20. storočia: Panna Mária (2x), sv. Tereška, sv. Jozef, sv. Anton, Pieta a sv. František. Na stenách po bokoch lode bola umiestnená krížová cesta (olej na plátne, 20. storočie). Maľby na stenách, taktiež z 20. storočia v podobe závesov, na klenbe hustá ornamentika a geometrická maľba. Nad triumfálnym oblúkom obraz Sedembolestnej Panny Márie, sv. Petra a Pavla, na klenbách Immaculata. Po stranách Cyril a Metod, sv. Mikuláš, sv. Cecília a svätec s harfou (Dávid?). V nartexe kaplnka s Lurdskou Pannou Máriou z 20. storočia. Vnútorne zariadenie kostola je z posledných dvoch rekonštrukcií v rokoch 1882 a 1906.

Stavebné úpravy v 20. storočí

V 60-tych rokoch 20. storočia vznikli na obvodovom opornom múre kostola trhliny spôsobené rôznymi vonkajšími okolnosťami, ale aj labilným sypaným podložíom v západnej časti areálu. Táto situácia vyústila do kolapsu a zrútenia oporného múru v severozápadnej časti v zime 1966 – 1967. Pravdepodobne došlo aj k narušeniu statiky stavby a vzniku prasklín v presbytériu i samotnej lodi. To ohrozilo samotnú existenciu chrámu, ktorý sa istú dobu dokonca nepoužíval.⁴² V pláne bola jeho rozsiahla rekonštrukcia a rozšírenie,⁴³

³⁹ Anna Keresteši-Alth (Keresztessy-Alth), posledná z rodu Alth, ktorý v obci vlastnil pozemky i kúriu.

⁴⁰ Pohľadnica zachytávajúca hlavný oltár v presbytériu chrámu zo začiatku 20. stor. Porov. Országos Széchényi Könyvtár, Térkép, Plakát és Kisnyomtatványtár, zn. R 326.

⁴¹ APÚ, f. Zbierka základných výskumov, inv. č. 563.

⁴² KOČIS, Gejza Jozef. *Rozhanovce v kultúrnych dejinách Slovenska*, s. 66 – 68.

⁴³ „Farský úrad v Koš. Olšanoch týmto zdvorile žiada o vyslanie komisie Vášho úradu, ktorá by odborne preskúmala rím. kat. kostol v Rozhanovciach a detailne určila, čo je na ňom pamiatkové, čo sa musí zachovať a čo pamiatkové není, kde by sa mohlo zbúrať a rozširovať. Obec je veľká a kostolík nestačí na ten počet veriacich. Rozšírenie je preto veľmi potrebné.“ APÚ, f. KÚŠPSOP Prešov, inv. č. 1265, 1266, šk. 55, list zo dňa 29.5.1969, odosielateľ: Farský úrad Košické Ofšany.

ba dokonca aj zbúranie a nahradenie úplnou novou stavbou.⁴⁴ K čomu napokon, aj kvôli zásahu zo strany predchodcu orgánu pamiatkovej ochrany, nedošlo.⁴⁵

Napokon došlo najprv k sanácii oporného múru (1971) a neskôr aj k oprave samotného kostola (1972 – 1975). Úprava interiéru a jeho adaptácia sa teda časovo kryje so samotnou opravou chrámu.⁴⁶ Počas úprav v rokoch 1972 – 1975 bol úplne odstránený hlavný oltár (nahradený obetným stolom), bočný oltár a kazateľnica. Pôvodné nástenné maľby boli premaľované nabielo. Obrazy krížovej cesty a (niektoré) sochy boli ponechané. Pribudli nový obetný stôl, bohostánok, ambóna a sedes. Nový obetný stôl bol drevený obdĺžnikového tvaru, jeho autorom je Alexander Trizuljak (1921 – 1990), významný slovenský sochár, ktorý v predmetnom období spolupracoval na liturgickom zariadení vo viacerých chrámoch na východnom Slovensku.⁴⁷ Ostatné prvky (bohostánok, sedes atď.) nie sú jeho dielo, len sa svojím tvaroslovím snažia pripodobniť obetnému stolu.

Záver

Vo svetle doteraz nereflektovaných archívnych prameňov sa ukazuje, že dejiny rímskokatolíckeho kostola Povýšenia svätého Kríža v Rozhanovciach sú podstatne komplexnejšie, než sa doposiaľ uvádzalo v literatúre. Hoci presný dátum vzniku stavby zostáva stále neznámy, potvrdilo sa, že kostol existoval už najneskôr v 14. storočí. Okrem toho sa preukázala kontinuita stavby od stredoveku cez obdobie reformácie a neskoršej rekatolizácie až po súčasnosť. Podarilo sa upresniť čas jeho renovácie na rok 1760, oproti doteraz uvádzanému roku 1770. S určitosťou tiež možno povedať, že nešlo o výstavbu nového chrámu (na mieste staršieho zo 14. storočia alebo za použitia jeho zvyškov), ale o prestavbu staršieho kostola, čo dokladá aj faktické zachovanie pôvodných rozmerov stavby. Táto však mohla byť pomerne rozsiahla. Teóriu o rozsiahlejšej prestavbe potvrdzuje aj skutočnosť, že v roku 1760 došlo aj k zmene patrocinia z Najsvätejšej Trojice na Povýšenie sv. Kríža. Žiadne správy o pôvodnom patrocinii stredovekého kostola sa nezachovali. V priebehu 19. a 20. storočia bol kostol ešte viackrát rekonštruovaný, pričom azda najrozsiahlejšia prestavba prebehla v roku 1904 resp. 1906 a v rokoch 1972 – 1975 (posledná sa dotkla predovšetkým interiéru). Predložená štúdia tak vytvára nový základ pre ďalší interdisciplinárny výskum, najmä v oblasti architektúry a archeológie, nakoľko pomôcť stanoviť presný dátum vzniku kostola a jednotlivé stavebné fázy a ich rozsah môže len archeologický výskum okolia kostola resp. architektonicko-archeologický výskum samotnej stavby.

⁴⁴ „Vzhľadom na to, že veriaci si chcú vybudovať nový kostol, a pamiatkový úrad nemá prostriedky na opravu r. k. kostola, rada MNV žiada, aby bol vydaný súhlas na jeho zbúranie a cirkevníci na tomto mieste si postavia z vlastných prostriedkov bez štátnej podpory nový kostol.“ APÚ, f. KÚŠPSOP Prešov, inv. č. 1265, 1266, šk. 55, list zo dňa 15.9.1969, odosielateľ: MNV v Rozhanovciach.

⁴⁵ „Je prekvapujúce, že rada MNV zaujala takýto postoj k pamiatkovo chránenému objektu pre nevedomosť patričných zákonov.“ APÚ, f. KÚŠPSOP Prešov, inv. č. 1265, 1266, šk. 55, list zo dňa 23.9.1969, odosielateľ: Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Prešov, adresát: MNV Rozhanovce.

⁴⁶ KOČIS, Gejza Jozef. *Rozhanovce v kultúrnych dejinách Slovenska*, s. 66 – 68.

⁴⁷ KODONOVÁ, Miloslava. Testimónium Alexandra Trizuljaka. In *Katolícke noviny*, 2001, roč. 116, č. 19.

BIBLIOGRAFIA

Pramene

- Archivum Archidioecesis Cassoviensis (ďalej AACass), f. Acta parochiae Felső Olcsvár (Košícké Oľšany).
- AACass, f. Conscriptio ecclesiarum et parochiarum in inclyto comitatu Abaujvariensi per districtum Cassoviensem peractae anno domini 1746.
- AACass, f. Visitatio canonica /puncta interrogatoria/ PAROCHIAE: KOŠICKÉ OLŠANY /OCSVAR/ AD: 1771.
- AACass, f. Visitatio Canonica Parochia Felső Olcsváriensis Anno 1810 conscripta.
- Országos Széchényi Könyvtár, Térkép, Plakát és Kisnyomtatványtár, zn. R 326.
- Hevenesi-gyűjtemény – 9. kötet. Conscriptio ecclesiarum in dioecesi Agriensi habitarum, ordine comitatum concinnata.

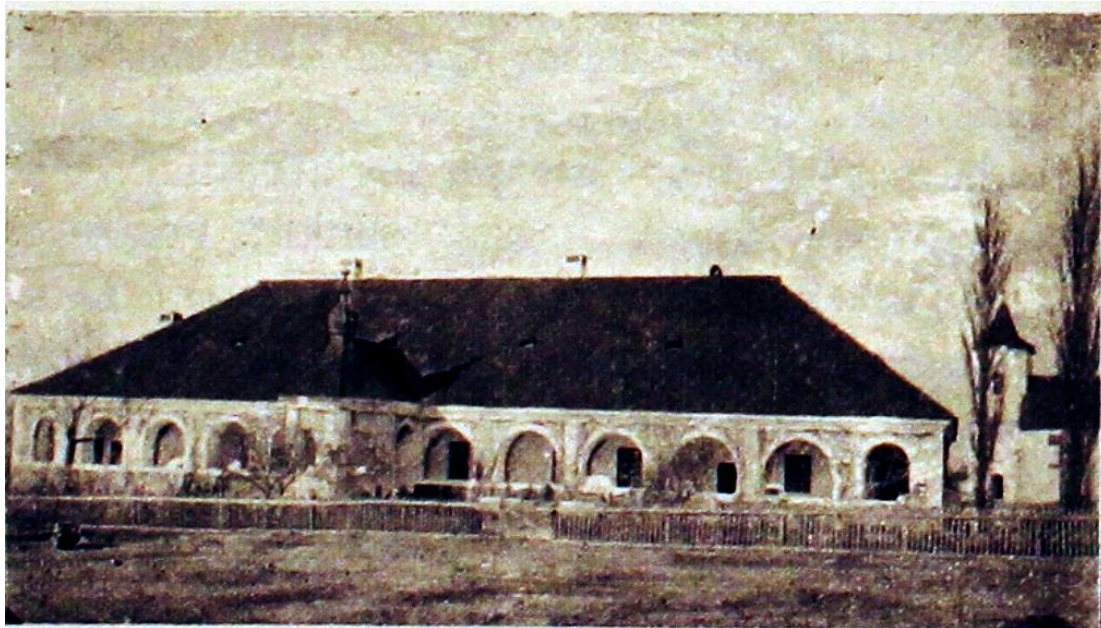
Literatúra

- DIENES, Dénes. (eds.) Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16. – 17. század. Budapest: Osiris, 2001.
- FRICKÝ, Alexander. Pamiatky hnuiteľné Východoslovenského kraja v štátnych zoznamoch. Košice: Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove, 1969.
- GEMBICKÝ, Juraj. Zvony a zvonolejáři v Košiciach. Trnava, 2000 (diplomová práca).
- GÜNTHEROVÁ, Alžbeta et al. Súpis pamiatok na Slovensku. zv. III. Bratislava: Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1969.
- HIŠEM, Cyril. Dejiny Košíckého arcibiskupstva, Košícké presbytérium (1804 – 2006), Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006.
- JELČ, Imrich. Rozhanovce. Historický prehľad. Košice, 2015.
- KOČIŠ, Gejza Jozef. Rozhanovce v kultúrnych dejinách Slovenska, Rozhanovce: Obecný úrad v Rozhanovciach, 1994.
- KONČEK, Emil. Pamiatky nehnuteľné Východoslovenského kraja v štátnych zoznamoch. Košice: Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove, 1966.
- KODOŇOVÁ, Miloslava. Testimónium Alexandra Trizuljaka. In *Katolícke noviny*, 2001, roč. 116, č. 19.
- KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. Kalvínska reformácia a Reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16 – 18. storočí. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2010.
- MÁLYUSZ Elemér. Zsigmondkori oklevéltár IV. (1413 – 1414) Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 25. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- NAGY, Imre. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. IV. (1340 – 1346), Budapest, 1884.
- NAGY, Imre. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. V. (1347 – 1352). Budapest, 1887.

- NAGY, Imre – NAGY, Iván – VÉGHELY, Dezső: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. IV. Budapest, 1878.
- SEDLÁK, Peter. Dejiny košického arcibiskupstva III. Kresťanstvo na území Košického arcibiskupstva (od počiatkov do roku 1804). Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004.
- SEDLÁK, Vincentius. Monumenta Vaticana Slovaciae, Tomus 1. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337. Slovenský historický inštitút v Ríme – Trnavská univerzita, 2008.
- Schematismus venerabilis cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi M.D.CCC.LXIII. Košice, 1863.
- SZEGHY, Gabriel. Špachta Abovskej stolice v novoveku. Košice: Centrum kultúry Košického kraja, 2021.
- SZIMONIDESZ, Lajos. Kassa és környéke vallásos helyzete az 1550-es években. In *Egyház történet*, 1. (1943), s. 161 – 188.
- TAJKOV, Peter. Sakrálna architektúra 11. – 13. storočia na juhovýchodnom Slovensku. Košice: Fakulta umení Technickej univerzity v Košiciach, 2012.
- TROCHTA, Jozef. Zoznam stredovekých fár Slovenska. XV. Abovská stolica, samizdat, 1967.
- VARŠÍK, Branislav. Osídlenie Košickej kotliny 2, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973.
- VITÉZ, Anton Adolf et al. A Kassai Százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve 1904. I. Kötet. Abaúj - és Sárosmegye. Košice: Vitéz A. Ut. Nyomása, 1904.
- ZOVÁNYI, Jenő. Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. In *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, Budapest, Kiadja a magyar protestáns irodalmi társaság. 1929, roč. 13.

Najstaršie vyobrazenie chrámi na rytine z prelomu 19. a 20. stor. Pôvodná veža pred jej prestavbou v roku 1904 (resp. 1906), jednoduchý oporný múr. Zdroj: SOÓS Elemér: magyarország várai, 1889 – 1928. oSZK Kézirattár, Fol. Hung. 3105. i. kötet, 308 – 312, 314.

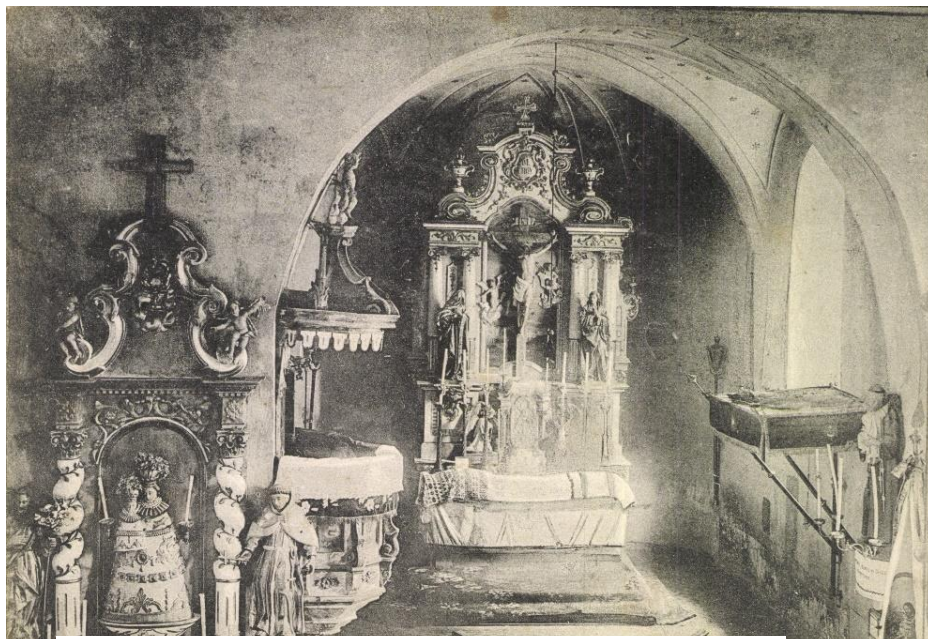
Prvá fotografia obce. V pozadí vpravo pôvodná veža kostola.
Zdroj: BOROVŠZKY Samu. *Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest: Apollo irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1896, s. 276.

Pohľad z juhu. Rok 1950. Zdroj: APÚ, f. Zbierka základných výskumov, inv. č. 563 (Križanová).

Pohľad z juhu. Súčasnosť. Zdroj: súkromný archív autora.

Pohľadnica z prvej polovice 20. storočia. Zachytáva interiér a presbytérium s hlavným oltárom. Zdroj: Országos Széchényi Könyvtár, Térkép, Plakát és Képgyűjtemény, zn. R 326.

Vzhľad interiéru chrámu okolo roku 2000. Zdroj: Súkromný archív rodiny Alexandra Trižuljaka (p. Marek Trižuljak).

Adresa autora:

JUDr. ThLic. Lukáš Sekerák, PhD.
Katólicka univerzita v Ružomberku
Teologická fakulta v Košiciach
Hlavná 89, 040 01 Košice
email: lukas.sekerak@ku.sk